O‘ZBEK XALQ AMALIY BEZAK SAN’ATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA TA’LIMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI

Mirzakulov Islomjon Xoljigitovich
Guliston davlat universiteti, “Amaliy san’at va dizayn” kafedrasi o‘qituvchisi E-mail: islommirzaqulov42@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘zbek xalq amaliy bezak san’atining shakllanishi, tarixiy taraqqiyoti va asosiy turlari tahlil qilingan. Unda amaliy san’atning o‘ziga xos xususiyatlari, badiiy ifoda vositalari hamda ta’limiy-tarbiyaviy imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalq amaliy san’ati, amaliy bezak san’ati, naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi, koshinkorlik, kulolchilik, kashtachilik, zardo‘zlik, milliy naqsh, hunarmandchilik, estetik tarbiya, milliy meros, kompozitsiya, ustoz-shogird, badiiy tafakkur.

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixida xalq amaliy bezak san’ati milliy madaniy merosning muhim tarkibiy qismi sifatida alohida o‘rin egallaydi. O‘zbek diyorida shakllanib, rivojlangan amaliy san’at turlari rang-barangligi, badiiy mukammalligi, betakror uslub va naqshlari bilan milliy hamda jahon madaniy merosining qimmatli namunalaridan hisoblanadi. Ularning ildizlari insoniyatning ilk ijodiy faoliyati, xususan, ibtidoiy jamiyat davriga borib taqaladi. [Bulatov S.S.: 14-38]

Bugungi kunda Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent va boshqa tarixiy shaharlardagi me’moriy yodgorliklarda ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, xattotlik, yog‘och va tosh o‘ymakorligining uyg‘unlashgan namunalarini ko‘rish

mumkin. Ular xalqimizning yuksak badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va boy ma’naviy merosini aks ettiradi.

Xalq amaliy bezak san’ati estetik ahamiyat bilan bir qatorda, muhim tarbiyaviy imkoniyatlarga ham ega. U insonning ma’naviy dunyosini boyitish, estetik didini shakllantirish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, milliy qadriyatlarga hurmat va Vatanga muhabbat tuyg‘ularini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli amaliy bezak san’atini ta’lim jarayonida o‘rganish yosh avlodning badiiy-estetik, ma’naviy-axloqiy va mehnat tarbiyasini rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir.

O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan ko‘p qirrali san’at tizimidir. Uning tarkibiga naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi, koshinkorlik, kulolchilik, zardo‘zlik, kashtachilik, kandakorlik, gilamdo‘zlik, zargarlik va boshqa san’at turlari kiradi. Ular material, texnika, kompozitsiya va badiiy ifoda vositalari bilan farqlansa-da, milliy estetik tafakkur, naqsh va ramziy bezaklar, tabiatga munosabat hamda ustoz-shogird an’analari ularni birlashtirib turadi.

Naqqoshlik san’ati

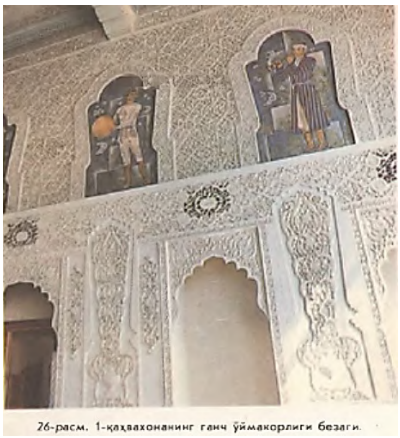

Naqqoshlik o‘zbek xalq amaliy bezak san’atining eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan biridir. Uning asosini shakl va ranglarning uyg‘unligi, naqsh elementlarining kompozitsion yaxlitligi tashkil etadi. Unda o‘simliksimon, geometrik, ramziy va stilizatsiyalangan shakllardan keng foydalaniladi.

Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg‘ona vodiysi va Toshkent naqqoshlik maktablari naqsh tuzilishi, ranglar uyg‘unligi va kompozitsion yechimlari bilan o‘zaro farqlanadi. Naqsh faqat bezak vazifasini bajarib qolmay, estetik va ramziy mazmunni ham ifodalaydi. Undagi takrorlanish, simmetriya va ritm insonda tartib, uyg‘unlik va mutanosiblik haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi. [Abdirasilov S.F.: 217]

Ganch o‘ymakorligi

Ganch o‘ymakorligi o‘zbek me’morchiligi va amaliy bezak san’atining o‘ziga xos yo‘nalishidir. Yumshoq va ishlov berishga qulay ganch yuzasiga turli naqsh va kompozitsiyalar o‘yib ishlanadi. Unda geometrik va o‘simliksimon naqshlar, murakkab girihlar hamda nafis kompozitsiyalar keng qo‘llanadi.

26-расм. 1-қаҳвахонанинг ганч ўймакорлиги безаги.

Ganch bilan ishlash ustadan aniqlik, sabr-toqat va yuqori mahorat talab qiladi. Naqshning chuqurligi, o‘yma qatlamlari va yorug‘lik-soya munosabati uning badiiy ta’sirchanligini belgilaydi. Naqqoshlikda rang yetakchi vosita bo‘lsa, ganch o‘ymakorligida hajm, chuqurlik, yorug‘lik va soya muhim ahamiyat kasb etadi. [Bulatov S.S.: 14–38]

Yog‘och o‘ymakorligi

Yog‘och o‘ymakorligi yog‘ochga badiiy ishlov berish orqali turli bezak va kompozitsiyalar yaratishga asoslanadi. Ustalar yog‘ochning tabiiy xususiyatlarini hisobga olib, eshik, ustun, darvoza, sandiq, kursi, stol va boshqa buyumlarni bezaganlar. [Bulatov S.S.: 226]

Bu san’at turida naqshlarning chuqur yoki sayoz o‘yilishi, geometrik va o‘simliksimon elementlarning uyg‘unligi, kompozitsion yaxlitlik muhim sanaladi.

Koshinkorlik va kulolchilik

Koshinkorlik, ayniqsa, me’moriy inshootlarni bezashda muhim o‘rin tutadi. Koshinlar bino fasadi, peshtoq, gumbaz va ichki qismlariga o‘ziga xos badiiy ko‘rinish beradi. Unda rang, geometrik shakl, naqsh va kompozitsiya uyg‘unlashib, yaxlit bezak tizimini hosil qiladi. [Binafsha Nodir: 5-6]

Kulolchilik esa loyga shakl berish, uni pishirish va bezash asosida buyum yaratish san’atidir. Idish, lagan, ko‘za va boshqa buyumlarning shakli, rangi va naqshlari ularga badiiy qiymat beradi. Kulolchilikda ham o‘simliksimon va geometrik naqshlardan keng foydalaniladi. [Bulatov S.S.: 284]

Amaliy bezak san’ati turlarining qiyosiy tahlili

O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati turlarini qiyosiy tahlil qilish ularning turli material va texnologiyalarga asoslanganini, biroq umumiy estetik tamoyillar bilan birlashganini ko‘rsatadi.

San’at turi	Asosiy materiali	Yetakchi texnika	Asosiy badiiy vositasi
Naqqoshlik	Yog‘och, ganch, devor, shift va boshqa yuzalar	Bo‘yash va naqsh tushirish	Rang, ritm, kompozitsiya
Ganch o‘ymakorligi	Ganch	O‘yish	Hajm, chuqurlik, yorug‘lik va soya
Yog‘och o‘ymakorligi	Yog‘och	O‘yish, kesish	Hajm, faktura, naqsh

Koshinkorlik	Sopol, keramika	Koshin terish va biriktirish	Rang, geometrik shakl, kompozitsiya
Kulolchilik	Loy, sopol	Shakl berish, pishirish, bezash	Shakl, rang, naqsh

Tahlildan ko‘rinadiki, barcha amaliy bezak san’ati turlarida naqsh va kompozitsiya muhim o‘rin tutadi. Farq esa material, texnika va badiiy ifoda vositalarida namoyon bo‘ladi. Naqqoshlikda rang, ganch va yog‘och o‘ymakorligida hajm hamda faktura, koshinkorlikda rangli materiallarning uyg‘unligi yetakchi ahamiyatga ega.

Mazkur san’at turlari bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro ta’sir va uyg‘unlikda rivojlangan. Tarixiy me’moriy obidalarda ganchkorlik, naqqoshlik, koshinkorlik, xattotlik va yog‘och o‘ymakorligining bir makonda uyg‘unlashuvi bunga yaqqol misoldir. Bu holat o‘zbek xalqining badiiy tafakkurida bezak, shakl, rang va mazmunning yaxlit tizim sifatida qaralganini ko‘rsatadi.

O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati xalqimizning ko‘p asrlik tarixi, milliy qadriyatlari, estetik qarashlari va ma’naviy dunyosini mujassam etgan bebaho madaniy merosdir. Naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi, koshinkorlik, kulolchilik, kashtachilik va zardo‘zlik kabi san’at turlari materiallari, texnologik jarayonlari va badiiy ifoda vositalari bilan bir-biridan farq qiladi. Shu bilan birga, ularni milliy naqsh an’analari, kompozitsion mutanosiblik, ritm, ranglar uyg‘unligi, stilizatsiya, ramziylik va estetik yaxlitlik kabi umumiy tamoyillar birlashtirib turadi.

Amaliy bezak san’atining tarixiy taraqqiyotini o‘rganish uning milliy madaniyatni saqlash va kelajak avlodga yetkazishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ustoz-shogird an’anasi orqali kasbiy tajriba va badiiy mahoratning avloddan-avlodga o‘tishi xalq hunarmandchiligining davomiyligini ta’minlab kelgan. Shu bois milliy amaliy san’at namunalarini asrab-avaylash, ilmiy jihatdan o‘rganish va zamonaviy sharoitda rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

Xalq amaliy bezak san’ati ta’lim-tarbiya jarayonida ham katta imkoniyatlarga ega. Uni o‘rganish yoshlarning estetik didi, ijodiy fikrlashi, amaliy ko‘nikmalari, mehnatsevarligi, sabr-toqati va milliy qadriyatlarga hurmatini rivojlantiradi. Amaliy san’at mashg‘ulotlari yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. [Oripov B.: 28]

Demak, o‘zbek xalq amaliy bezak san’ati nafaqat tarixiy-madaniy meros, balki yosh avlodni estetik, ma’naviy-axloqiy va mehnat ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim ta’limiy vositadir. Uni chuqur o‘rganish, o‘ziga xos xususiyatlarini

tahlil qilish va ta’lim jarayonida samarali qo‘llash milliy madaniyatimizning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdirasilov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 232 b.
2. Binafsha Nodir**.** O‘zbekiston amaliy san’ati. An’analar davomiyligi. – T.: “SAN’AT” jurnali nashriyoti, 2021.
3. Bulatov S.S. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. – T.: Mehnat, 1991. – 384 b.
4. Mirzakulov I. Kompozitsiya. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2023.
5. Nusharov B. Chizmatasvir. O‘quv qo‘llanma. – T.: 2026.
6. Oripov B. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. – T.: 2005.

O‘zbekiston Respublikasi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida. – T.